

Обществото и протестът: България-2013

Д.Варзоновцев

Тук ще се опитам да обознача някои съществени страни на съвременната кризисна, дори критична ситуация в страната. В основата на тази ситуация според повечето наблюдатели и анализатори, стоят не само чисто материални обстоятелства, въпреки че именно мизерното материално състояние на огромното мнозинство отключи протеста и разкри дълбочината на кризата. Ситуацията има кризисни морални, ценностни измерения. Преди сто години Дюркхем определи този тип критични ситуации – аномия. Според него аномията е преди всичко морална деформация на модерното общество, което „е изправено пред остри морални въпроси, на които не може да отговори” (1, с. 259).

Българското общество излезе от тоталитарната си обвивка едва ли не насилствено (за кой ли пореден път), освободено от диктата на единната светогледна матрица – тази на комунизма. На смяната на този всеобхващащ модел на световъзприемане не се оформи никаква друга ценностна перспектива. Възникнаха множество конкуриращи се обяснения на света, основното свойство на които е напускането на нравствената основа за всяко социално действие, на императивната представа за добро и зло, подменено с разсъдъчно-приложни интерпретации на момента и като следствие съмнение по повод претенциите светът да бъде поставен в една единствена „вярна” перспектива. Прекият резултат на тази фрагментация на моралните ценности е аномията – невъзможността и неспособността хората да получат поне някакъв отговор на въпросите, които им поставя модерното общество. Световната криза изостри аномията и ѝ придаде катастрофически характер.

Катастрофичното съзнание е кризисно съзнание, съзнание, което не се справя със своята основна функция да ориентира хората в техния социален свят, оставя ги да се оправят без някой да им казва и показва как. И като резултат те започват да търсят виновник за това нарушаване на реда.

„Това не е непосредственото осъзнаване на ситуацията, но е следа от първоначалните, главно негативни емоции, пише в началото на миналия век Макс Шелер. Това съзнание постоянно се връща към този род негативни емоции като ги обяснява с вината на тези, които предизвикаха тези емоции.

Това е отмъстително съзнание - резултат от безсилието да се противопоставиш на първичния негативен импулс, което води до продължително отлагане и изтласкване на възмездието, на съпротивата. Мъстта — *ceteris paribus* — винаги е позиция на по-слабия. Според Шелер, това съзнание е резултат от безсилието да се противопоставиш на първичния негативен импулс, което води до продължително отлагане и изтласкване на възмездието, на съпротивата. Но за чувството на отмъщението е съществено, че то уравнива оскърбения и оскърбителя. Робът, по природа оставащ роб, чувстващ и осъзнаващ себе си като роб, смята Шелер, не изпитва никакво чувство за отмъщение, дори и когато господарят го наскърбява. Напротив, високите, държаните дълбоко навътре нагласи и гордостта, които не съответстват на външния статус, са особено благоприятни за събуждането на желанието да се отмъщава. Според Шелер, това масово желание за мъст нараства толкова повече, колкото е по-голям разрывът между политическия и правовия (съобразен с „обичая“ или „конституция“) ред, но, най-вече между публичното положение на групите, „обхванати“ от чувството за мъст и тяхното реално отношение към властта. Максимално силен потенциал желанието за мъст натрупва в общество, където формално признатото публично равенство в правата съседства с огромни различия във фактическата власт и където всеки има „право“ да се сравнява, но не може да се сравни реално с всеки.” (2, с.231-234).

Основният образ на това настроение не е просто възмездието. То не може да бъде постигнато със съществуващите средства и норми. Целта е отмъщението. Условието за това е посочване на вината, която би оправдала мъстта и отмъщението. Отмъщението не е възмездие, това е желанието за връщане на положението, което нито може да бъде върнато, нито може да бъде компенсирано. Но примирява индивида с липсата на значими морални ориентири.

Избухналият, като че ли от нищото през февруари – март 2013г. протест,който така остро и едва ли не мигновено изпълни улиците и площадите на десетки български градове с маси възбудени протестиращи е израз най-вече на това съзнание.

Ако говорим за морален плурализъм на ресантимента се противопоставя „носталгията”, настроението, което е оцветено не от лоши, а от добрите спомени. Носталгията противопоставя на непоносимата днешна, почти идеалната вчерашна, дори онзи деншната ситуация. Но и двата, така противоречащи си един на друг плана в общественото съзнание, остават безсилни да дадат поне минимална ориентация към бъдещето.

Протестът се оказва израз на тази непълнота на основните духовни потенциали в осъзнаването на нещата, на тяхната взаимна анихилация.

Ресантиментът се подсилва от кризисната ситуация в обществото, но не се интегрира в някаква политическа програма, а образува един общ негативен фон, в който едва ли не всяко конструктивно и позитивно като замисъл и изпълнение начинание не се приема като такова и от най-различни позиции бива не само критикувано, но и буквално отритнато. Това е нещо като „едипов комплекс” на обществото, което иска да се отърве от „бащите” си без да промени самото семейство. И не би трябвало това да бъде възприемано иронично. Твърде много са „сърдитите” хора в България, твърде много те имат да отмъщават на всички и за всичко, за да бъде омаловажаван този им афект.

Ако редуцираме сложното настроение „ресантимант” до „лошите спомени за нещо, което се е случило много преди, та дори и в ранното детство, то днешното „ресантимантно” съзнание парадоксално се трансформира в едно неприемане на съвременността, на актуалното състояние на обществото. И това активно неприемане обхваща слоевете на „средната” класа по традиция споделящи десните ценности. И за ГЕРБ, и за класическите десни виновникът е един и същи - БСП. Обща е и вината – несправедно забогатяване! Но не само. Самото присъствие на „бившето”, с което се олицетворява именно днешната БСП пречи на развитието на българското общество, лишава го от шанс за доближаване до ценностите и реалностите на модерните демокрации.

В тази връзка бих искал се възползвам от една важна констатация, изказана от проф. Богданов по време на една от сбирки на семинара на НБУ "Гражданското общество и политическата система в епохата на прехода". Той посочи че ГЕРБ има своята най-адекватна социална база сред градската „провинция”, т.е. сред онези граждани, които живеят в града почти по същия

начин както и „у дома“- в патриархалното българско село. Това са „новите“ граждани, които, според мен, в това свое ново културно и социално състояние интегрират класическите черти на българския еснаф, на българските производителни съсловия в цялото следвъзражденско развитие независимо от това дали са „селски“ или „градски“. Те имат здрави корени в патриархалното общество, но възприемат и модерни навици, ако намират конкретното им приложение в своите всекидневни практики. Те не само се борят за оцеляване в една кризисна ситуация, но и ...печелят в тази борба. Печелят като мобилизират именно кланово-роднинските, приятелските връзки и мрежи, действат с оглед на успех, а не според, а често и въпреки формалните правила и норми. От модерна гледна точка те могат да бъдат окачествени като „патология“, но взети в контекста на обществото те са ...норма. Този тип менталност много се доближава да прословутия образ на Бай Ганю Балкански на Алеко Константинов, и получи може би най-ясно и интензивно потвърждение в публичния образ на лидера на ГЕРБ-Бойко Борисов. Важно е, обаче, че носителите на тази менталност съвсем не се притесняват от това сходство. Напротив тяхното отношение към политиката на ГЕРБ е проекция на техния възторг от стила на поведение на Бойко Борисов като безспорен авторитет за милионния електорат на тази партия. В тази връзка бих споменал едно класическо функционалистско схващане - щом като преценяваните от изразителите на общественото мнение като негативни, отклоняващи се модели на поведението се възпроизвеждат отново и отново, значи те са нормални, необходими на обществото.

Жизнеспособността на тази парадоксално и нова, и консервативна градска страта отговаря на базисните условия за оцеляване и просперитет, характерни за българското общество от столетия. Другото важно обстоятелство е, че в трудния и противоречивия преход именно тази амалгама на модерното и класическото патриархално в менталитета на индивида, му осигурява добър живот на фона на несполучилите. Всъщност с коректива на българската реалност, това е новата „средна“ класа, продукт на прехода. И като такава тя е най-много заинтересована преходът да свърши веднъж и завинаги и на всяка цена

Важна особеност на новото гражданство е неговият антиинтелектуализъм. Практиките и здравия разум, подплатен с инициатива и

интуиция формират менталния му капацитет. Точно в тази връзка, според мен, се очертава разминаването между настроението ГЕРБ и настроението не-ГЕРБ като разминаване между разума и афекта, между рационалната сметка и интуитивен пробив.

На пръв поглед не-ГЕРБ настроението събира „всички“ извън това ново гражданство. Това са и парламентарните, и множество извънпарламентарни партии и движения. В политически план това множество отслабва не-ГЕРБ настроението, защото сблъсква в него както представители на управляващите, така и опозиционно мислещи. БСП, Атака и ДПС декларират своето противопоставяне на ГЕРБ като го посочват като едва ли не единствената причина да се коалират в парламента-да свалят ГЕРБ от власт. Но зад това противопоставяне стои и конкуренция на групите и слоеве, които подкрепят от една страна ГЕРБ, а от друга БСП, ДПС и АТАКА.

В нашите изследвания през 2005-2008 година наблюдавахме динамиката на преминаване на електората на АТАКА към ГЕРБ. През 2006 година Волен Сидеров събра 25 % от гласовете на президентските избори. През 2009 Бойко Борисов и ГЕРБ получиха над 40% от гласовете. В основата на електоралните групи както на АТАКА, така и на ГЕРБ стои една и съща група-новото гражданство. Нашите наблюдения през 2007-2009 година показаха интересни детайли в състава на електоралното ядро на Атака. Повечето от анкетираните тогава активисти на «Атака» на времето са били партийни секретари, но не само. Били са и „просто“ активни членове на БКП и казионния БЗНС, заемали са номенклатурни длъжности на дребни и средни началници. И главно в провинцията – в малките градове. Същата тенденция е характерна и за ГЕРБ, където представителите на „втората ръка“ комунистическа номенклатура са заели важни структурни позиции и до един са остри противници на БСП. Именно те носят ресантиментната нагласа в публичния дискурс на ГЕРБ. АТАКА загуби точно този електорален пласт, защото не само омекоти своята анти-БСП насоченост, но и промени из основи идеологическия си арсенал – от радикално десния към не по-малко радикален ляв. Така ГЕРБ спечели почти цялото дясно пространство и изключителната ненавист от страна на елита на БСП. Образно казано бившите началници се сблъскват в конкуренция за власт със бившите си подчинени.

Друга е основата на не-ГЕРБ настроение в десния спектър. Ако редуцираме сложното настроение „ресантимант“ до „лошите спомени за нещо, което се е случило много преди, та дори и в ранното детство, то днешното „ресантимантно“ съзнание парадоксално се трансформира в едно неприемане на съвременността, на актуалното състояние на обществото. И това активно неприемане обхваща слоевете на „средната“ класа по традиция споделящи десните ценности. И за ГЕРБ, и за класически десни виновникът е един и същи - БСП. Обща е и вината – несправедно забогатяване! Но не само. Самото присъствие на „бившето“, с което се олицетворява именно днешната БСП пречи на развитието на българското общество, лишава го от шанс за доближаване до ценностите и реалностите на модерните демокрации.

Тук бих искал да се спра малко по-обстойно върху „десния“ компонент на тази алтернатива. Както вече е отбелязано по-горе десните подкрепиха ГЕРБ на изборите и така дадоха дан на „класическия“ си ресантимент - антикомунизъм. Но дясното има и перспективен хоризонт – това е .европейското развитие на България. Развитието с опора върху разума и правото, върху перспективните и интелектуално обоснованите модели на поведение. Именно разцеплението на дясното в една емоционално оправдана и рационално необходима насока на развитието днес задържа оформянето на истински след-преходни десни партии.

Още в предизборните дискусии в Facebook предвидих изхода на изборите за дясното. Разделението на емоционално-консервативните и рационално-перспективните настроения в полза на първите доведе до тотален неуспех на всички дясноориентирани партии и коалиции по време на изборите. Не се получи рационален избор между възможността за получаване на продуктивна парламентарна позиция в новия парламент и непродуктивна подкрепа за ГЕРБ, която в новия парламент остава същата. С други думи, вместо в парламента да влязат десни формации, които като подкрепят ГЕРБ в една парламентарна коалиция получават реална възможност за практическо влияние върху политиката, в парламента влязоха само представители на новата градска класа от ГЕРБ.

Какво пречи на дясното да се обедини с оглед на като че ли общи цели? Какво подхранва напрежението между „класическите и автентични десни“ и ГЕРБ?

Класическите десни са именно „старите” граждани с ясна либерална нагласа за разумно отношение към действителността. Зад това не винаги остро, но достатъчно последователно разграничаване в дясното пространство стои и нещо като носталгия към добро старо време ..преди 1944 година. Този вододел отделя носталгията на старите граждани от тази на БСП Зад едната и другата стои различно минало. И между миналото на дясното и миналото на лявото няма компромис, те са антагонистични до край.

Тук лежи ,според мен, и дълбоко вътрешно неприемане на ГЕРБ от страна на класическите десни, защото миналото и на ГЕРБ, и на БСП е ...едно и също. В образен план може да се каже , че тук аристократите не приемат успешните но недообразованите и недовъзпитани „нови граждани”. Ресантимантът като общо настроение в дясното държи това напрежение под контрол , но не позволява то да бъде преодоляно.

Така в еволюцията на кризисната ситуация днес се появява нов твърде опасен момент – кристализирането на радикални противопоставления едва ли не по всички въпроси на обществото. Това са настроенията „за” и „против” ...БСП и ГЕРБ. Обществото, като че ли е омагьосано и се върти в кръг, от който няма сили да излезе. За и против ГЕРБ се обявяват различни политически формации и протестни групировки на широк фронт от ляво и на дясно. За и против БСП отново стоят различни политически и социални групи и пак от дясно и до крайно ляво. Изборите не само, че не снеха това разделение, но още повече го подсилиха.

Налага се да се върнем към протеста, в който по един уникален начин се преплитат всичките тези настроения. За протеста се говори често обобщено като че ли става дума за едно и също явление, за едно и също движение. В едно отношение това е оправдано , защото става дума за мощно емоционално и рационално неприемане на наличното на статуквото. Но дори и да не говорим за „много” протести, трябва да разграничим отделните фази на протеста.

Крайно условно първата фаза на протеста започна през февруари и приключва с оставката на правителството на ГЕРБ. Условността на това твърдение е в това, че кризисното съзнание не се успокои, остана тревожен емоционален и ресантимантен фон на ситуацията в страната до изборите и отново избуява след тях. Изборите не бяха приети нито от ГЕРБ, нито от

класическите десни партии. И може да се каже че това поднови протестните действия на градските слоеве в столицата едва ли не на следващия ден след изборите. Те, обаче оставаха сравнително тясно ситуирани около парламента и в пространството на интегрираната от Фейсбук градска общественост. Но тук може да се говори за една нова фаза в протеста- събитията около назначаване и избор на Пеевски за шеф на ДАНС. Тогава наистина спонтанно и мощно протестът събра десетки хиляди хора с различни политически убеждения и социални позиции. В този протестен взрив настроението ресантимант се оказа изтласкано в периферия. Протестът се оказа концентриран върху конкретната цел – Пеевски да не бъде допуснат до изпълнение на новата си длъжност. И протестът успя за няколко часа да обърне властта и да наложи решението за Пеевски да бъде отменено. Този успех на протестните действие не само поднови протеста, но му придаде нова ориентация – оставка на правителството и разпускане на Народно събрание. Тази преориентация окончателно кристализира протеста като десен, защото множеството яво-настроени участници в протеста срещу решението за Пеевски се оттеглиха с изключение на много малко, но известни публични представители на БСП.

В тази си фаза протестът постига апогей през юли месец с шествието от Министерски съвет до хотел Плиска на Цариградско шосе, в което участваха десетки хиляди столичани. След това протестът започва да отслабва, обяснението за което бяха започналите летни ваканции за мнозинството на участниците. През този период обаче се оформи нещо като организация на протеста, без тя да излъчи ясни публични лидери. Става дума именно за шествието като характерна черта на протестните действия. Атмосферата на шествието се оказа повод за множество креативни форми на протеста, но на преде план излезе постоянната ритмика на протеста именно като шествие, отмервано с барабани.

Друга черта в еволюцията на протеста се оказа издигането на интелигенцията като колективен лидер. Разбира се може да се спори за самата квалификация – интелигенция. Но в случая под това име се събират емпирически представени хора с ясни черти на интелигенцията като социална група (Манхейм). Това са хора главно с интелектуален характер на труда, образовани, както и представителите на т.н. свободни професии.(4,с.170-176)

Без да мога да се позова на представителната социологическа информация, но въз основа на личните ми наблюдения като участник в протеста в тази му фаза, очевидно в протеста взимаха масово участие представители не само на прекалено абстрактна „средна“ класа, но главно на столичната интелигенция, живееща или работеща в центъра на града. Това бяха често семейно познати интелигенти и представители на „старото гражданство“ на София. Мисля че тук се събираха представители на трите поколения на това гражданство-деди, бащи и деца ..дори и внуци.

Тази представителност обаче не ограничава кръга на участващите в протестните действия на тази фаза – тук визирах присъствието на множество градски чиновници (възможно симпатизанти на ГЕРБ), както и на различни младежки групи, които обаче бързо бяха изгонени като провокатори. Присъствието на членовете и симпатизантите на ГЕРБ в протестните действия никак не би могло да бъде окачествено като случайно. И ГЕРБ, и старата десница имаха обща цел – сваляне на правителството и разпускане на парламента. Практически до септември протестът се оказа синхронизиран с действията на парламентарната група на ГЕРБ-бойкот на работа на парламента. Но именно в хода на тази фаза напрежението между старата и новата десница започна да оказва съществено въздействие върху протеста.

За много кратък период „герберският“ инструментализъм в целеполагане на протестните действия – „протестираме за да възстановим справедливост като върнем на власт победилата на избори партия ГЕРБ“ постепенно и главно чрез активната публична дейност на десните интелектуалци, подкрепена от представителите на старите градски слоеве еволюира да общата постановка за възстановяване на морала в политиката и държавното управление. С други думи тук вече не става дума за връщане на ГЕРБ на власт, а за премахване на всички системни условия за неморално управление, за осветляване на „задкулисието“ и скъсване на връзките между това задкулисие с публичната власт.

Същевременно летните ваканции съдействаха за оформяне на един вид „съживяване“ на протеста чрез отделни напрежения около събитията в парламента- вземане на важни решение, подновяване на работата, извънредни заседания и т.п. В тези акции започна да се оформя и потенциалът на нетърпимостта сред протестиращите еволюирал към радикализация и преки

сблъсъци между протестанти и полиция. Начало на тази еволюция положи случаят с т.н. „бял рейс”, с който полиция се опита да евакуира част от народните представители от плътно обкръжения от протестиращите парламент.

Така се стигна и до условно приключване на тази „лятна” фаза на протеста в началото на септември, свързано с подновяването на работа на парламента. Тук се обозначи ясно присъствието на ГЕРБ в протеста. Представителите на регионалните структури на ГЕРБ бяха докарани в столицата с десетки автобуси. Отсреща им се противопоставиха също така докарани с автобуси представители на БСП и ДПС.

Това открояване на партийното участие в протеста отново доведе до известен спад на протестните действия. Протестът още в самото начало се обави срещу партиите и политическото участие в протестните действия. Явното присъствие на ГЕРБ в протеста обезсили тази целева нагласа и доведе до известен спад в самия протест. Има и още един негативен момент в развитието на ситуацията. Дезавуирането на ГЕРБ в протеста спря еволюцията на протестната общност към някакъв вид представителност. Започна битка между десните партии за мястото на публичния лидер на протеста. Така от една страна се разкри невъзможността на наличните десни (извън ГЕРБ) политически формации да се обединят и да се представят аргументирано като „лице на протеста”. От друга, се засили радикализацията и концентрирането на протеста в отделни моменти и спад на активността през останалото време. Това обективно рязко ограничи протестната маса, която се сви до непосредствено познати и поддържащи контакти в т.н. протестна мрежа в ФБ. Интересно е, че социална мрежа нагледно показва тази еволюция. Заявяват участието си в поредната акция много повече потребители, отколкото реално участващи.

Новият подем на протестната активност се бележи от активното включване на студентите, подкрепени от техните преподаватели – окупацията. Това съживи протеста, но заедно с това изчисти и провокативния стил на участието на студентите в конкретните акции, повиши и радикалния елемент в тях. По същото време в интернет се оформи нова цел на протеста – преход от мирен към агресивен протест, стремеж ненасилствените действия да бъдат подменени с дейното и активното противопоставяне на полицията.

Ако се върнем сега към въпроса за участието на интелигенцията в протеста можем да видим че нейните представители постепенно свързват ресантиманта с ...утопията. К.Манхейм дава възможност да видим характер на тази утопия. На пръв поглед участието на интелигенцията може да бъде свързано с либералното утопическо съзнание. Според Манхайм утопията е трансцедентно на реалността съзнание, което настоява съществуващата реалност да бъде взривена, а на нейното място да дойде нова, която изцяло би отговаряла на нравствените и разумните принципи. Утопичното в случая е именно това, че в реалността прокламираните от същите либерали принципи не работят, остават в най-добрия случай позитивна идеология.(3.164-165)

Днес старата градска страта и свързаната с нея интелигенция вече не държат съществуващата действителност да се запазва и постепенно да се доближава до либералния идеал. Тази налична действителност е опорочена от ясно и безогледно нарушаване на морала и разума и поради това трябва да рухне. Тук либералната утопия , която по принцип изключва революционното действие се „възпалва” , защото същинската утопия на либералното съзнание е в това, че то вярва във възможността някъде в бъдеще да бъде постигнато идеалното състояние, но постепенно, с премерени крачки, бавно, но сигурно да се доближава ..без някога да съвпадне.(3.186-193)

Хелиастичната еволюция на либералната утопия в днешната ситуация се подтиква както от мощните ресантимантни настроения в интелигенцията, която не само ги споделя, но и оформя като мощно публично послание „срещу” БСП, така и от упоритата неотстъпчивост от страна на коалицията между БСП и ДПС, с подкрепата на АТАКА. Хелиастичният момент се подсилва от вътрешното „възпалване” на дясното самоосъзнаване , което не може нито да скъса с търпимото, но вътрешно неприемливо партньорство с ГЕРБ, нито без явни притеснения да го продължи.

Всъщност, хелиазмът исторически е свързан със съзнанието на „хтоническите” (Манхейм) слоеве на европейското късносредновековно общество. Хелиазмът, това е пробив във времето от лошото настояще към райското бъдеще, това е спасение , което настъпва в един момент и за всички.(3,с.180-185)

Днешното настроение в протеста отговаря точно на тази характеристика на средновековното съзнание. С един удар да се откъсне от лошата действителност и да се окаже в добрата.

Именно присъствието на очакване за моментния пробив в добрата реалност радикализира протеста, прави го ...антисистемен. Защото именно истинската, а не фалшивата смяна на системата ще възстанови силата на морала и разума в българското общество Системата остана същата, с лъжа и пари представена като нова, същинска либерална. И капитализмът в България не е като другаде, а див, ...комунистически!

Конфликтът се изостри почти до край, с преки силови сблъсъци между протестиращите и полицията и ...угасна. Студентите, окупиращи ректората на СУ „Св.Климент Охридски” се отказаха и свалиха окупацията. Протестът наистина се редуцира почти да семейна общност от хора, които го виждат като част от техния живот, ..дори свикнаха да протестират по същия начин както посещават клубове или ходят на парти. В тази връзка интересен е прочитът на подобно настроения от Манхейм. Той подчертава, че хелиазмът е израз на огромно „оргиастично” напрежение и желание, което не може да продължи дълго и се превръща в примирение с реалността, приемане че желаното не е постижимо.

Разбира се, в днешното българско общество протестният потенциал не се е изчерпал, но той като че ли се „умори”. Първоначално хората бяха впечатлени и в множество анкетни проучвания подкрепиха протеста. Но хелиастическият порив проблемите да бъдат решавани с един удар не се прие. Причината е, „лошите” не се предават. Те бяха премахвани няколко пъти през 91 през 97, през 2001, през 2009 – а все остават! Но ако през 90-те и в началото на века премахването на лошите е било свързано с „конкретни” обещания, които бяха припознати от електората като възможни и реализуеми. То 2009 показва само едно –възмездие. Без да обещае нещо конкретно за „после” Именно недоверието към абстрактното бъдеще на морала, законността и разума ограничи активното участие в протеста, сви го до това в интернет.

Има и още един, може би съвсем хипотетичен фактор за стихването и свиването на протеста. Гъвкавостта и упоритостта на „лошата система” може да се обясни с това, че традиционното решаващо въздействие на външните

фактори се оказа не до там последователно и действено. Тук има няколко причини. Първо, върху българската действителност оказват силно влияние в противоположна посока на Европа и Евразия(Русия). Второ, системната сигурност в света вече години е подложена на натиск от различни кризи и напрежения. Краят на историята и победа на либералния модел на световния ред , провъзгласен на времето от Фукуяма и Бжежински не успя да надделее, оказа се пак един от възможните. И трето, кланово-патриархалните корени на българското общество също се оказаха доста устойчиви и оказват своето съдържащо модернизацията влияние. Свидетелство на последното, колкото и да е парадоксално е и днешното положение в обществото на новото гражданство, подкрепящо ГЕРБ. Тук господстват именно кланово-партийни мрежи и ирационален харизматичен тип поведение.

Така протестът остава макар и водещо настроение в българското общество, но все повече спорадично и ситуативно, не успява да стане масово. Но печели там и където са ясни целите на протестното действие и неговите конкретни ефекти. В тази си спорадична и ситуативна форма протестът се превръща в нещо като фон на общата кризисна обстановка в страната.

- 1.Г.Фотев История на социологията, т.2 С.,2002
- 2.М. Шелер, Ресентимент в структуре моралей. М.: Наука, 1999
- 3.К.Манхейм Идеология и утопия В К.Манхейм „Диагноз нашего времени”
М.,1994
- 4.К.Манхайм Студии по социология на културата С.,2002